

A szöveg azért is érdekes, mert minden történelem – így a holokauszt is – akkor tanítható jól, erőteljesen, ha személyes. Ez ebben a forrásrészletben feltétlenül megvan. Ismerjük a szerzőt (esetleg néhány diák is ismerheti), ismerjük a helyszínt, Budapest központját. Nem nehéz elképzelni a jelenetet sem. Érdeemes még egyszer leírni: nem elsősorban az áldozatok számát kell kiemelni, főleg nem előre. Hanem emberek, egyes emberek tragédiáját érdemes felidézni, s minél kisebb gyerekeket tanítunk, ez annál inkább érvényes. Például Anne Frank története is ezért ragadhatott meg olyan tartósan és véglegesen sokunk emlékezetében.

## VITA

**Molnár Judit** (felkért hozzászóló): Napjainkban is elég rendszeresen olyan téves állítások hangoznak el, hogy 1944-ben, amikor a nyilasok hatalomra jutottak, ennek okán több százezer zsidót deportáltak Magyarországról különböző koncentrációs táborokba.

A magyar holokauszt nem 1944-ben kezdődött, hanem a zsidótörvényekkel, amelyeket már a második világháborút megelőzően elkezdtek meghozni. Nemcsak azok a bizonyos, számozott törvények léteznek (az I., II., III. zsidótörvény, illetve a történészek IV. zsidótörvényként a XV., mező- és erdőgazdasági ingatlanokról szóló törvényt is említik), hanem közel kéttucatnyi törvényről beszélhetünk. Ezek nem német nyomásra születtek.

Amikor a magyar holokausztról beszélünk, az 1941. augusztus 27–28-ai kamenyec-podolszkiji mészárlásról is említést kell tenni. Itt valóban volt német tiltakozás, ezért állította le Keresztes-Fischer a további deportálást Magyarországról, és nem azért, mert megtudta, mi történik Kamenyec-Podolszkijban a zsidókkal. Akik azonban a magyar állampolgárságukat nem tudták igazolni, tehát akik idemenekültek Magyarországra, azokat kisebb nagyságrendben továbbra is deportálják az országból.

A másik, gyakran elhangzó hiedelem, hogy Horthy Miklós, amint 1944-ben megtudta, mi történik a zsidókkal, azonnal leállította a deportálást, amivel megmentette a pesti zsidók életét. Nemcsak Horthyval, hanem az akkori politikai vezetéssel kapcsolatban említeném meg, hogy ők már 1942-ben pontosan tudhatták, mi történik a zsidókkal, ha deportálják őket Magyarországról. Csak egy példát említek 1943-ból, ami bizonyító erejű, hiszen jegyzőkönyv van erről a tárgyalásról. Ez a klessheimi találkozó 1943. március 16–17-én Horthy és Hitler között, amelyen egyértelműen elhangzik mind Ribbentrop, mind Hitler részéről, hogy mi történik a deportált zsidókkal, amire Horthy azt mondja: elvégre mégsem ütheti őket agyon, hiszen a törvényekkel már nagyon nagy

mértékben korlátozta a zsidókat. Tehát 1943-ban ő már jegyzőkönyvvel is bizonyíthatóan tudta, hogy mi történik velük.

Amikor megszállták Magyarországot, Horthy nem kívánt befolyást gyakorolni a Sztójay-kormányra a zsidó vonatkozású rendeletek vonatkozásában. Az a követelés már 1942–43 folyamán elhangzott a németek részéről, hogy elő kell készíteni a zsidók deportálását, de ez akkor nem történt meg, majd csak 1944 májusától következik be. Soha, egyetlen országban sem tudtak ilyen tempóban ennyi embert deportálni, és ez nem a nyilas hatalomátvétel után történt, hanem még a Sztójay-kormány alatt. Ebben a kormányban nincsenek nyilas képviselők, mármint a Szálasi-pártból nincsenek. 437 ezer ember deportálásáért tehát ez a kormány felelős, illetve ehhez kapcsolódóan a közigazgatás, a közbiztonsági szervek, a vasutasok, az orvosok, a tanárok és így tovább. Körülbelül 200 ezer emberről beszélhetünk, akiknek különböző szinten megvan a maga felelőssége abban, hogy deportálták az országból a zsidókat.

Nagy valószínűséggel Horthy már korábban megkapta az úgynevezett *Auschwitzi jegyzőkönyvet*, amelyből egyértelműen kiderül, mi történik Auschwitz–Birkenauban az oda deportált zsidókkal. A jegyzőkönyv 1944 áprilisának végén már Magyarországon volt, lefordították, a főbb egyházi vezetőknek, illetve Horthynak is eljuttatták, Török Sándor úgy emlékszik, hogy valamikor június első felében. Június 26-án, amikor koronatanácsi ülésen Horthy Miklós azt mondta, hogy Baky Lászlót és Endre Lászlót le kellene mondatni azért, ami a zsidókkal az országban történik, akkor ő már nyilvánvalóan ismerte a jegyzőkönyvet, és ennek okán is mondta ezt. Végül mégis július 6-áig várt a deportálás leállításával, ami azt jelenti, hogy a trianoni határok közötti területről még több tízezerszámra deportáltak magyarországi zsidókat. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem általában koncentrációs táborokba deportálták őket, hanem Auschwitz–Birkenauba. Akiket odavittek, azoknak körülbelül a 80%-át azonnal elgázosították.

Azt követően, hogy Horthy leállítja a deportálást, újabb tárgyalások kezdődnek arról, hogy mégiscsak megkezdik a fővárosból is a deportálást. Az iratok alapján egyértelmű, hogy az augusztus 23-i román átállás után dönt úgy Horthy, hogy nem fogják deportálni a zsidókat. Ezt követően Eichmann vissza is vonul Magyarországról, majd csak a nyilas hatalomátvétel után jön vissza, és ezt követően valóban elkezdődik az ún. kölcsön zsidók elindítása Magyarországról.

Szálásinak nem volt egyértelmű politikája arra vonatkozóan, hogyan kellene a zsidókérdést kezelni. Ő már a tavaszi–nyári deportálások kapcsán is azt mondta, luxus, hogy munkaerőt távolítunk el az országból, itt kellene őket dolgoztatni. De ugyanakkor a német követelésre hajlandó „kölcsönadni” zsidókat. Ez november 6. és 21. között történik, gyalogmenetek formájában. Később

Szálasi majd ezt is leállítja, és ebben az időszakban fogja létrehozni a budapesti gettót. Hat kategóriába sorolja a zsidókat, és ez alapján kezdi el az ún. nemzetközi gettó, illetve az ún. nagy-budapesti gettó fölállítását, ahol persze rendkívül rossz körülmények között voltak, de mégiscsak Magyarországon maradtak a zsidók. A fő szempont, amiért Szálasi nem ment bele a deportálásba talán az volt, hogy nagyon vágyott rá, hogy a semleges hatalmak is elismerjék: ő Magyarország első számú embere.

**Dupcsik Csaba:** Ungváry Krisztián második világháborús könyvében szerepel, hogy rengeteg forrás (jelentés, levél, fénykép) szól arról, hogy a keleti fronton járt magyar katonák túlnyomó többsége tisztában volt vele, mi zajlik a front mögött, hogy tömeges kivégzések vannak – tehát nem utólag tudták meg, milyen sorsot szánnak a németek a zsidóknak. Meg lehet-e becsülni, hogy ez az ismeret mennyire volt elterjedt a magyar háttérországban? Legendának minősíthetjük-e, hogy a magyar társadalom nagy többsége egészen 1944-ig nem tudott arról, hogy a német terveknek megfelelően mi történik vagy mi fog történni a zsidókkal?

**Pihurik Judit:** Vécsey Béla visszaemlékezésében 1941. november 20-21-ére datálja, hogy a dnyepropetrovszki mészárlásnak tanúja volt, nagyon részletes naplójában azonban eredetileg nem szerepelt ez az emlék. A naplóban beszámol arról, hogy aznap a sógorával találkozott, kimentek a piacra és szamovárt vettek, de nem ír semmit, ami arra utalna, hogy látott kivégzéseket. Visszaemlékezésében viszont nagyon érzékletesen írja le, hogy sétált a sógorával az utcán, amikor ismétlődő lövéseket hallottak, és egy közeli domb felé menetelő – zömében nőkből és kisgyerekekből álló – oszlopot vettek észre. Megkérdeztek egy SS-tisztet, mi ez, és az nevetve válaszolt, hogy árjásítják a várost, folyik a zsidótalanítás. Vécseyék a dombtetőről látták, ahogy ötös sorokba állítják a dnyepropetrovszki zsidókat, és lövik bele az utca végén lévő gödörbe, és hallották, amint egy SS-őrmester rákiált egy asszonyra: tartsa magasabba a gyereket (Höherer dem Kind!), hogy a katona minél kényelmesebb pozícióból tudja lelőni a kisgyermeket. Leírja, hogy Miska, a sógora ott hánytta el magát, rosszul lett, úgy tántorogtak el onnan.

A mítoszok továbbélhetnek, de én a stúdiumokon azt szoktam mondani a hallgatónak: bontsuk le ezeket egyenként, beszéljük meg. Szembenézni kell tanítanunk egy generációt. Nem kell magukra venniük a bűnököt, de meg kell tanulniuk, mi a felelőssége a politikai hatalomnak egy ilyen időszakban, mi a társadalomé, adott esetben mi az egyéné, aki a fronton katona: hogyan ír az oroszról, a nemzetiségiről, a munkaszolgálatosról, hogyan bánik vele, bele-rug-e vagy nem. Én körülbelül 350 naplót, emlékiratot, egyebet olvastam végig, és vannak részletek arról, ki hogyan gondolkodott, ez hogyan működött. Nem úgy, hogy odafelé Grál-lovagok mentek, visszafelé pedig ördögök.

Örvendetesnek tartom, hogy bizonyos értelemben a tankönyvek kezdik utolérni a kutatásokat, bár még van min keseregni. Mondjuk, azon, hogy a kassai bombázás kapcsán miért nem jelennek meg legalább szemelvények a tankönyvekben Borsányi Julián könyvéből, aki leírja, hogy valószínűsíthetően szovjet gépek voltak, valószínűsíthetően tévedésből. Én egy 1944-es forrást találtam, ahol először említik, hogy ez konspirált német támadás volt, tehát ekkor már megindul a felelősségáthárítás, amiben szerephez jut majd Bárczy, Ujszászy, Krúdy és a többiek vallomása.

**Valuch Tibor:** Hogyan változott a háborús időszak magyar társadalmának mentalitása a világháború elejétől a végéig, ezen belül milyen volt a közgondolkodás és a propaganda viszonya? Milyen magyarázatot lehet arra adni, hogy bár a két háború közötti időszakban erősen irredenta, antibolsevista, antiszemita propagandagépezet működik Magyarországon, a társadalom mentalitása a háború után megváltozik? Például hogyan lehetséges, hogy a kommunista pártból, ebből az illegális szektának tekintett mozgalmából, amivel szemben nagyon határozott elutasítás mutatkozik a két világháború között, mégis politikai tömegpárt lesz 1945–46-ra?

Vajon mivel lehet magyarázni, hogy Magyarországon még az 1943/44-es időszakban sem alakult ki valamifajta értelmes politikai, társadalmi mozgalom, amikor pedig már voltak hírek arról, hogy ez nem győztes háború lesz? Milyen magyarázatot lehet arra adni, hogy nem volt határozott háborúellenes politikai szerveződés, illetve annak a kevésnek, ami létezett, nem volt társadalmi támogatottsága? Ugyanilyen fontos kérdés, hogy mivel magyarázható a többségi társadalomra jellemző bénultság, amivel eltűrték, elviselték vagy éppen szó nélkül végignézték a holokausztot, hogy a társadalomba beintegrálódott barátait, ismerőseiket elhurcolják az országból? Mi volt a felelőssége ebben az elitnek, a propagandának, az elit és a társadalom viszonyának vagy a társadalmi reakcióképesség gyengeségének?

**Károlyi Attila:** Nagyon örülök a múlttal való szembenézés igényének és annak a felismerésnek, hogy a tankönyveinkkel (jelen esetben a második világháború történetével) valamiképpen moralizálnunk, nevelnünk is kell.

Nevelési vagy tanítási problémaként fölmerül a kérdés – és nyilván erre a kérdésre válaszolnunk kell –, hogy mikor ért véget a második világháború. Nekem nagyon tetszett Holló József kijelentése, hogy egy háború akkor ér véget, amikor a katonákat eltemetik. Azt gondolom, hogy a katonák eltemetése most, az utóbbi tizenvalahány évben is folyik még, vagyis egy szertartás keretében vagyunk. Kis ország vagyunk, ahol nagyon ritka az a család, ahol ne lenne baloldali és jobboldali ember, amelyik ne lenne érintett a második világháborúban így vagy úgy, hogy a szomszédaival esetleg összeütközött, esetleg túlélte az egyiket, és szembe kell néznie a másikkal.

A szembenézés azt is kifejezi, hogy egyszer tárjuk fel azt, ami vág, hisz' magyarok magyarokat pusztítottak a magyar holokausztban, de nézzünk azzal is szembe, hogy van önbecsülésünk, méltóságunk, ne csúszunk át olyan történelemtanításba, ami nemzetgyalázás felé taszítja az embert vagy a közösséget, és a fiatalságot eltávolítja a nemzeti érzésektől. Én azt mondom, hogy a mítoszokat valamennyire szeretni kell, és jó esetben mesékként lehet tanítani.

Nagyon fontosnak érzem, hogy a második világháború kapcsán megfogalmazódjon pozitív tartalom is, és azt gondolom, hogy van ilyen. Amikor voltunk néhányan a Don-kanyarban, nagyon rossz érzést keltett, hogy ott egyszerűen úgy minősítenek minket, hogy fasiszta hordák vagyunk mi, magyarok. Ott ez nagyon egyértelmű, pedig a katonák között sem minden magyar volt fasiszta. Nagyon rossz, hogy a szomszédos nemzetek történetírásában mindennapi, hogy a második világháborúban a magyarok ezt jelentették az ő nemzetük vagy országuk számára. Szerbiában a honvéd szó a fasiszta szinonimája, és honvédmegemlékezéseket sem tudnak tartani, mert azok egyértelműen fasisztáknak minősülnek.

Nagyon nehéz megküzdeni azzal is, hogy 1945 után a győztesek szolgáltattak igazságot, és a vesztesek féligazságai vagy igaz szavai nem kaptak kellő hangerőt – ezzel is szembe kell nézni. Olyan korszak van mögöttünk, amelynek történelemtanítása a szovjet győztes logikát közvetítette. A '90-es években, amikor ez a politikai teher már nem volt jelen az iskolákban, felszakadtak olyan tartalmak, amelyek nagyon furcsa és nem feltétlenül támogatható társadalmi jelenségeként is tetten érhetők.

Azt gondolom, hogy összecsúsznak bizonyos fogalmak, amikor a második világháborúban való magyar jelenlétet próbáljuk boncolgatni. Ilyen például a revízióval visszaállított ország területének a gondolatköre. Mivel elbuktuk ezt a revíziós törekvést, mindenképp a nemzet érdeke is annak feltárása, hogyan jelent ez meg a második világháború kapcsán, mi volt a nemzetegyesítés lehetősége.

Egy nagyon komoly problémakört a holokauszt mellé kell tenni. Beszélünk a holokausztról, beszélünk arról, hogy a cigányokkal mi történt, ugyanakkor nagyon komolyan kellene beszélni arról is, mi történt a délvidéki mészárlásnál és mi történt például a szolyvai táborban.

**Kopcsik István:** Én azért komolyabban venném ezt a kiegyezés-szembenézés történetet. Amikor a Nemzeti Emlékezet program keretében a Don-kanyarban jártunk, a gyerekek közül többen sírva fakadtak, mikor a voronyezsi orosz múzeumban a muzeológusok nagyon kedvesen eltereltek minket bizonyos tárlóktól. Aztán csak odafurakodtunk egy páran, hogy ugyan miért – az volt a magyar kiállítórész. A békés, szeretetteljes magyar megszálló katonák kilenc vagy tizenkét pontban leírták, hogy a nap folyamán sehova sem

mehetnek a lakosok, mert mindenkit, aki él, fölkoncolnak, agyonlőnek – ez öt nyelven ott van, magyarul is. Ezt az oroszok nem akarták nekünk megmutatni. A gyerekekre félelmetes hatással volt: nem gondolták volna, hogy ilyenek voltunk mi, magyar katonák ott kint.

Egy-két nappal korábban is megdöbbenek. Amikor a miniszterek, területi kormányzók mondták a beszédeket a közös temetők megnyitása, illetve koszorúzása alkalmával, oda fölvonultak a voronyezsi túlélők, és nem értették, mit ünnepelünk itt, hogy lehet ünnepelni azokat, akik a családjaikat lemészárolták.

Nem a múltat, nem az öregeket, hanem a fiatalok szemléletét kell megváltoztatni és alakítani. Ezért, amikor megpróbáljuk a második világháborús magyar szereplést könyvekben, tanításban, filmekben, médiában megjeleníteni, az a legfontosabb kérdés, hogyan lehet ezt úgy megfogalmazni, hogy mindkét oldal megjelenjen, de egyik se kerekedjen a másik fölé – se hazugságokkal, se részizgagságokkal. Ha nem mozdulunk el a kiegyensúlyozás felé, és a fiatalokkal nem így foglalkozunk, akkor hagyjuk vagy egyik oldalról, vagy másik oldalról „megdumálni” őket.

**Szunyogh Szabolcs:** Mi a felelősség egy olyan szituációban, amikor nem lehet tenni semmit? Ki mit tudott? Az én apukám most 90 éves, és megkérdeztem tőle, mikor tudta meg, hogy meg fogják ölni a zsidókat. Apám Bécsben tanult, a Theresianum nevű, nagyon elegáns bécsi gimnáziumban, és 1939 nyarán kint volt a barátjánál Párizsban. Amikor visszamentek Bécsbe, megszólította őket valaki a Ringen, és megkérdezte, hogy külföldiek-e. Mondta apa: „Igen, a barátom francia, én pedig magyar vagyok.” Azt mondja: „Akkor menjenek el, és mondják meg, hogy rettenetes dolog történik Ausztriában.”

Apa osztályába járt egy csomó gazdag zsidó gyárosnak a gyereke, akikkel ők összejártak vadászatokra meg lovaglásra. Amikor visszajöttek Párizsból, kezdte őket megkeresni – és nem voltak sehol. Olyan gyerekről van szó, aki el van szakítva a családjától, nevelőintézetben nevelik, nincs, aki sűgjon neki, aki mindenre magától jön rá. Ez életem egyik olyan meghatározó mozzanata, amiért azt mondom, hogy nincs felmentés e tekintetben.

Miután fölfogta, hogy Magyarországon olyan helyzet alakul ki, hogy le fogják gyilkolni a zsidókat, mindent megtett, hogy ő ebben ne vegyen részt. És azt gondolom, hogy erre másoknak is volt módjuk.

**Vörös István:** A két háború közötti közgondolkodás, illetve mentalitás kérdése különösen érdekes a köztisztviselői kar kapcsán. Ha azokat a levéltári iratokat forgatjuk, amelyek 1944 márciusától a Sztójay-kormány hatalomra kerüléséig keletkeztek, olyan benyomásunk támad, hogy egyfajta skizoid helyzetbe került a köztisztviselői kar, vagy legalábbis mentálisan fedett állapotba. A kérdés az, mit tud a helyi, mondjuk, egy mohácsi vagy pécsi tisztviselő arról,

hogy milyen sors vár a zsidókra. Biztos, hogy teljes tudatlanságról nincs szó, de vajon mennyire tudja részleteiben, mi történik azokkal a zsidókkal, akikkel kapcsolatban neki különböző dolgokat kell elvégeznie. A mentálisan fedett állapot azt jelenti, hogy bár a hivatalnokok tudják, hogy a zsidókat el fogják szállítani, mégis hihetetlen rigorózussággal hajtják végre a zárt területekre költöztetésüket, a gettók kialakítását, az országban lakásbérletekről gondoskodnak, úgymond, a keresztény lakosság érdekeinek képviselőjében – legalábbis a szóoklatok szerint ennek képviselőjében történik ez a cselekménysor.

**Lőrinc László:** Én egy raghoz szeretnék hozzászólni. Mienk a múltunk, ez igaz, de hogy a bűnök a mieink-e, az egy kicsit nehezebb dolog. Szerintem a diákok számára, de a felnőttek számára is megnehezíti a múlttal való szembenézést, ha a bűnöket és a dicsőséget is rögtön hozzákapcsoljuk a jelen nemzedékéhez. Gyakori szóhasználat történelemórán, hogy **bejöttünk** a Vereckei-hágón, **győztünk** Pákozdnál, jóllehet nem voltunk ott. Tehát a dicsőség oldaláról is megjelenik ez. Ha ettől a teherterételtől megszabadulna a közbeszéd, sokkal könnyebb lenne szembenézni a felmenőink történetével, ami persze a mienk is.

Szokták mondani, hogy a legtöbb feljelentő Magyarországon volt. Ez nyilvánvalóan tévtan, de talán érdemes a listára fölvenni. Vagy azt, hogy Európában a legelső zsidótörvény Magyarországon született. Ezt is több helyen olvastam az 1920-as *numerus clausus*ra vonatkozóan, ami nyilván nem igaz, mert attól függ, mihez képest első. Egyes országokban, más országokban pár évvel korábban születtek meg hasonló korlátozások.

**Pihurik Judit:** Nyilvánvaló, hogy önbecsülésre kell nevelni, és nem azt kell lenyomnunk a gyerekek torkán, hogy mert a nagyapád csendőr volt, te bűnös vagy, mert a te családodat elhurcolták, te hős vagy. Viszont azt gondolom, és a józan gondolkodás is ezt diktálja, hogy igenis szembe kell nézni azzal, hogy mi történt a fronton.

Az nem megoldás, hogy Sárospatakról beszélünk, de nem beszélünk az osztrogorszki múzeumról, amiről olvastam, hogy a magyar katonák hogyan szaggatták le a képeket a falról és hogyan ugráltak rajta két lábbal. Volt olyan hadtörténész, aki erre ezt válaszolta: „Hol van annak a képnek az értéke a sárospataki könyvtár kultúrkincseihez képest?” Hogy jövök én ahhoz, hogy eldöntsem, hogy 2000 km-re innen, egy nevenincs kisvárosban, aminek egy műszaki főiskolája volt és a főiskolának egy múzeuma (és részletesen elmondták az ottaniak, hogyan törtek be oda a magyar katonák, hogyan tették tönkre a kiállított műszereket), ott minek mi volt az értéke? De tény, hogy ez is hozzátartozik a történethez, része a történetnek.

A magyar holokauszt ügyében nem Auschwitz a viszonyítási pont. Nem az a kérdés, mikor és ki tudta, hogy megsemmisítő táborba viszik a zsidóságot. Az a viszonyítási pont, amit Bethlen István mond 1944 nyarán, hogy egy jogál-

lam nem tehet olyat, hogy megadott jogot visszavesz. Mire a zsidók eljutottak Auschwitzig, addigra vagyontól... nem sorolom, mitől lettek megfosztva, csak a lényeg: emberi mivoltukba vetett hitüktől. El lehet képzelteni történelemórán a diákokkal, milyen érzés iskolás gyerekként megélni, hogy ráböknek, és azt mondják, ez zsidó, ilyen a zsidó, és akkor ki kell állni az osztály elé, és ezt illusztrálni.

A visszacsatolt területek kapcsán is kiegyensúlyozottabbnak kellene lenni. Vajon tudják-e a gyerekek, hogy az elcsatolt területek lakosságának átlagosan 30%-a volt magyar nemzetiségű? Nem tudják, pedig ezek egyszerű tények.

**Peragovics Ferenc:** Arra a megfogalmazásra, amit Lőrinc Laci említett, hogy **jöttünk** a Kárpát-medencébe (mintha én is ott lettem volna), a gyerekeknek mindig azt mondom: te nem voltál ott. Valóban vicces ez a reflektálatlan-ság, amivel történelemórán találkozunk.

**Baracs Nóra:** Berlinben járva egy ismerősöm bemutatott nekem zsidó fiatalokat (és ez nem egy-két huszonéves volt, hanem több is), akik azért menekültek el Budapestről, mert attól féltek, hogy úgy járnak, mint a dédszüleik: nem veszik észre, mikor lehet még elmenni. Nehogy késő legyen, ezért most megyünk. Ez nekem teljesen élesnek tűnt, és komoly problémát okozott, hogy mit lehet ezzel szemben felvetni. Ugyanakkor megjelenik az iskolában egy kis rovásírás, egy kis Attila meg a hunok, és megjelenik egy minden valóságot nélkülöző szemlélet, hogy a magyar múltban minden szép, minden jó és minden dicső, miközben az, amit ezzel szemben tudok mondani – különösen erről a korszakról –, kevésbé dicső.

**Miklósi László:** Ajánlok még egy tévtant a listára: lehet-e 2000 km-re a hazától honvédő háborút folytatni? Mert ez nemegyszer ma is abszolút élő megközelítés.

**Szakály Sándor:** A magyar katonai és politikai vezetés nagy része úgy vélte, hogy együtt kell menetelni a németekkel, mert ebben a háborúban az elcsatolt és most visszaszerzett területek megtartásáról van szó. A háború kezdetén azt feltételezték, hogy valószínűleg gyors német siker következik: a románok ott masíroznak a németek mellett, a szlovákok azonnal melléjük álltak... Voltak olyan, amerikai és angol elemzések is, hogy gyaníthatóan a németek nyerik meg a háborút – ha nem is jutnak Vlagyivosztokig – egy megegyezéssel békével. A magyar katonai vezetés fölfogása az volt, hogy ha mi nem vagyunk ott, akkor gyaníthatóan Hitler újraosztja Európát, és nem valószínű, hogy Észak-Erdély, a keleti országrész, Felvidék, egyebek megmaradnak.

Ha valaki megnézi Dombrády Lóránd újabban ismét kiadott könyvét, *A magyar gazdaság és a hadfelszerelést*, láthatja, hogy nagyon pontosan taglalja (egykori kollégám, Rázsoly Gyula azt szokta mondani, hogy Dombrády az utolsó bakancsszöveget is megszámlolta), hogy a magyar költségvetés az 1930-as évek végétől olyan pénzeket biztosított a honvédség fejlesztésére, amiről ma csak álmo-



dozni lehetne. De a magyar ipar képtelen volt ezt a költségvetést elkölteni, mert nem volt olyan kapacitása, hogy a kézfegyverektől kezdve az egyéb fegyvereket biztosítani tudja a honvédség számára, a németek pedig nem voltak hajlandók bizonyos mennyiséget és bizonyos minőséget eladni Magyarországnak.

A gazdasági kizsákmányolás kapcsán megint Dombrády könyvét ajánlom szíves figyelmükbe. Ő pontosan végigveszi a német–magyar gazdasági kapcsolatok kérdését, a szállítások mennyiségét és azt, amivel a németek nekünk tartoznak, mert nem arról van szó, amit elvittek, hanem arról, hogy nem fizették ki az árát.

A Magyar Királyi Honvédségnél ugyanúgy, mint másutt, voltak kilengések, zsebre tételek, egyebek, de érdekes módon arról meglepedezünk (mert nem kimondottan szeretett szervezetről van szó), hogy a magyar tábori csendőrségnek a fronton működő nyomozó osztagai, illetve az ott nyomozó tábori csendőrök, tábornoktól lefelé és tábornokig fölfelé, mindenkiel szemben eljártak. Amikor olyan felhívásokkal találkozunk, mint „felkoncolom, ha kimegy este 8-9 után”, akkor tessék megnézni az amerikai, az angol, a német és a szovjet haderőnek hasonló helyzetekben kiadott nyilatkozatait. Vagy olyan dokumentumokat, mint például a bajai, ahol 1944-ben valaki megölt egy szovjet katonát, mire a merénylő családját túsul ejtették, és azt mondták, ha nem kerül elő, kivégzik az egész családot – ezt falragaszokon is közzétették. Tehát míg az első világháború valamilyen szinten lovagiasnak tekinthető, ahol betartják a nemzetközi előírásokat, ez már a legkevésbé jellemző a második világháború időszakára,

**Ungváry Krisztián:** Mítosz, hogy ennek az országnak rossz hadserege, rossz felszerelése volt. A világon összesen 11 ország gyártott harckocsit, és ebből Magyarország volt az egyik, ehhez képest például Románia nem gyártott. A magyar háborús felszerelés, a hadiipar abban a korban sokkal magasabb színvonalon volt nemzetközi összehasonlításban, mint ma. Persze nyilvánvaló, hogy egy szuperhatalommal szemben ez sem volt elég.

Nyilván sok feljelentés volt, éspedig azért, mert az embereket arra szoktatták rá, hogy ha a zongora zsidó, akkor azt a zsidó zongorát ki lehet kérni. És ugyanezt 1945 után meg lehetett ismételni: ha a zongora kapitalista, akkor azt ki lehet kérni. Valószínűleg grammra, kilóra, köbméterre hasonló mennyiségű feljelentést lehetett begyűjteni azokban az országokban, ahol ez a szoktatás lezajlott – pusztán azért, hogy megszerezzék a zsidó javakat. Ezzel együtt a magyar közigazgatás legnagyobb teljesítménye valóban a zsidó vagyont begyűjtése volt: ilyen hatékonyan ilyen mennyiségű pénzt a magyar történelemben talán még soha nem vontak el.

A holokauszt a világtörténelem egyetlen olyan népirtása, ahol egy áldozat és számtalan tettes van, hiszen haszonélvezőként nem zsidókat számtalan helyen

bírtak együttműködésre; ezt a német végrehajtók nagyon tudatosan csinálták. Amikor a görög zsidókat deportálták Auschwitzba, sokan azt gondolták, ez teljesen értelmetlen dolog, hiszen azokat a vasútvonalakat másra is lehetett volna használni. Kérem szépen, nem. Az a vagyon, amit a görög zsidóktól ki lehetett osztani Görögországon belül, teljesen elegendő volt arra, hogy konszolidálják az ottani gazdasági és politikai helyzetet. Tehát a hihetetlen dinamizmus, ahogy ez mindenütt működni tudott, annak tulajdonítható, hogy a végrehajtók nagyon tudatosan kihasználták a felismerést, hogy haszonélvezőket is teremteni kell. És haszonélvezők mindenütt, minden országban tömegesen voltak. Abban vannak különbségek, hogy melyik társadalomba milyen mértékben volt ez integrálva. Mivel Dániában a felső tízezer túlnyomó többsége nem zsidó volt, és a dán orvosok, ügyvédek, mérnökök között nem volt annyi zsidó, valamint nem volt egy húszéves antiszemita politika, ezért ott ez másképp működött – gyakorlatilag sehogy sem. Franciaországban viszont, ahol volt antiszemita tradíció, tudták ezt működtetni.

Nagyon fontos különbséget tenni a szubjektív és az objektív tudás között. Elvileg Magyarországon, 1943-ban mindenkinek lehetősége lett volna arra, hogy egy viszonylag komplett monográfiát írjon a megsemmisítés különböző módozatairól és a táborokról, ez az információ a Lengyelországból Magyarországra szökő zsidóktól beszerezhető lett volna. Az embereket viszont nem ez érdekelte abban a helyzetben, mert a saját szenvedésük, a saját veszélyeztetettségük egész egyszerűen elvette a szolidaritásnak ezt a lehetőségét. És ennyiből nem tartom reálisnak azt a felvetést, hogy itt mindenki mindent tudhatott. Nem tudott, mert nem érdekelte.

A kor embere azzal szembesült, hogy tulajdonképpen bárki, bármilyen helyzetben, bárhol meghalhat. Magyarországot 1944-ben bombázzák, és bár előtte nem bombázták, de mégiscsak voltak, akit kivittek a frontra katonaként, munkaszolgálatosként – tehát az, hogy az emberek meghalnak, nem volt olyan hihetetlen dolog.

Az, hogy embereket megölnék a származásuk miatt, valóban szörnyű, és maguk a zsidók ezt természetesen tudták (beszéltem érintettekkel, akik elmondták, hogy ők már 14 éves gyerekként is tudták, hogy ez folyik), na de hát ezt „azokkal” csinálják, a galiciánerekkel. Ne gondoljuk, hogy az elnyomott mindig jó és csak az elnyomó rasszista. A magyar zsidóság zöme egyáltalán nem volt szolidáris a galíciai zsidósággal: nem, megvetette és lenézte őket. És éppen azért, mert nem volt szolidaritás, nem érezte, hogy a sorsukkal különösebben foglalkoznia kellene, holott csakugyan, aki akart, az tudhatott szinte mindenről.

A legnagyobb hiba szembeállítani a zsidó szenvedést a nem zsidó szenvedéssel. Azt kellene szerintem a középiskolában elmondani, hogy a totális rend-

szerek – ebből kettőt ismerünk – a konkrét esetben mit tudtak művelni a lakossággal, és ilyen szempontból mit jelent Szolyva és Auschwitz. De ez nem azt jelenti, hogy a kettő ugyanolyan volt, mert Szolyván nem volt elgázosítás, és hadd ne soroljam még, milyen sok különbség van. A kommunista totalitarizmusban mindenki, lágerőr és lágerlakó, bármikor helyet cserélhetett, és mindenki belekerülhetett ugyanabba a helyzetbe. A náci Németországban ez nem így volt. Ez óriási különbség, ettől ez nem jobb vagy rosszabb, hanem más.

Bajcsy-Zsilinszky Endre személye pozitív tartalom lehet az oktatásban, de csak úgy, ha elmondjuk azt is, hogy alapvetően mégiscsak egy fajvédő politikusról van szó, a magyar antiszemitizmus egyik atyjáról és Endre László tanítómesteréről, aki éppen azért lesz antifasiszta, mert rasszista, csak a németeket jobban utálja, mint a zsidókat. És azt is el lehet mondani Bajcsy-Zsilinszky kapcsán, hogy ha, szegény, túlélte volna a nyilasterrort, nyilván a kommunisták csukták volna le, mert ő soha, senki előtt nem tett lakatot a szájára. Nagyon bátor ember volt, és az is dicséretes, hogy soha nem húzott hasznót a rasszizmusából: ő úgy volt rasszista a Horthy-rendszerben, hogy a Horthy-rendszerrel is nagyon hamar szembe került, példa erre a Kenyeres-Kaufmann-ügy, mikor a kormány zsidó képviselőjelöltet indít ellene. Tehát van egy ember, akinek egyrészt szörnyű gondolatai vannak, másrészt nagyon bátor, és mindig az elesettekkel akar foglalkozni, mert szociálisan érzékeny személyiség. Milyen tévedések viszik ezt az egyébként rokonszenves embert rettenetes mondatok kimondásához, és mi lesz abból a szellemi vetésből, amit ő rasszista antifasisztaként hint? 1945 után, ha megéri, akár a magyarországi németek deportálásának egyik fő szónoka is lehetett volna.

Az atrocitásokkal kapcsolatban nem az a probléma, hogy elloptak egy ikont vagy megerőszakoltak nőket, ez mindenütt előfordul, hanem az, hogy a magyar hadsereg népiértő háborúban vett részt, amiben például csak a plijanszki területen körülbelül 25 ezer embert gyilkoltak le, akik többsége nem volt fegyveres partizán. Ehhez képest az amerikai megszálló csapatok Németországban mégsem irtottak ki komplett falvakat, míg a magyar csapatok igen. Ezzel szembe kell néznünk: van egy nem tipikus, hanem új, rasszista jellegű háború, és sajnos vannak magyar tisztok, akik ebben partnerek. De hát ez nem azt jelenti, hogy a katonák náciak voltak. Ha a katonákat olyan helyzetbe hozza a parancsnokuk, hogy nem kapnak kellő mennyiségű ellátást, és nincs kiképzésük arra, hogy az ellenséget elfogják, akkor ezt nyilvánvalóan az ártatlanokon fogják leverni – ma is ezt látjuk, gondoljunk Irakra vagy Afganisztánra.

Lehet-e 2000 km-re honvédó háborút folytatni? Szerintem sajnos lehet. A probléma az, hogy a Szovjetuniót nem ezért támadtuk meg, hanem két totális diktatúra támadta meg egymást, amiben mind a kettőnek megvan a maga súlyos szerepe és felelőssége. Egy demokrata egyszerre antifasiszta és antikom-

munista. Ha el tudjuk mondani, hogy nem szabad hagyni kisajátítani ezt a két fogalmat, mert ez vezet ahhoz a politikai hisztériához, ami a 20. századi magyar történelmen is végigvonul, akkor már nagyon nagy eredményt érhetünk el.

**Molnár Judit:** Bizonyítható, hogy a deportálások, gyilkosságok tényét tudhatták zsidók és nem zsidók egyaránt. 1941 után már harcterről térnek haza katonák, munkaszolgálatosok szabadságra. Menekültek jönnek 1939-től kezdve Magyarországra; a legfrissebb kutatások alapján 20–25 ezerre becsülhető az 1939–44 között Magyarországra menekült zsidók száma, egyébként osztrák területről is már 1939-től kezdve menekültek ide.

Zsidó oldalról azt mondhatjuk: nem akarták elhinni, hogy velük is megtörténhet, ami a többi országban vagy ami a kárpátaljaiakkal, vagy ami az északi területeken történt. Még a fővárosiak sem hitték, és ebben Horthy felelősségét ki kell emelnem, mert azzal, hogy 1944-ben a helyén maradt, legitimálta az egész rendszert annak ellenére, hogy megszállás alatt volt az ország. A zsidók hittek abban, hogy Horthy meg fogja védeni őket. Amikor az ifjú cionisták figyelmeztették a gettóban a rabbit, a zsidótanács vezetőit, hogy ez fog történni, akkor egyszerűen rémhírterjesztőként elküldték őket – nem akartak szembeülni azzal, hogy mindez megtörténhet velük. Ha megnézzük az *Auschwitz album* képeit, még azokon is látjuk az értetlenséget: ez tényleg megtörténhet velem?

Az első világháborút megelőzően marginális probléma volt az antiszemitizmus, de azt követően a hivatalos politika rangjára emelkedik. A *numerus clausus* az első zsidótörvény volt Európában. Hozzászoktatták az embereket az antiszemitizmushoz, és a '30-as évek második felétől kezdve a zsidótörvények révén ugyanez folytatódik. Bibót idézhetnénk: ki lehet igényelni a másik üzletét, irodáját, és 1944-ben tömegesen érkeznek a zongorától kezdve a lakásokig a legkülönbözőbb kérések. Bizonyosan tudták, hogy ezek az emberek nem fognak visszatérni Magyarországra; nyilvánvalóan nem egy hónapra akarták kiigényelni azt a lakást. Az igazi probléma az, hogy egyszerűen közömbösekké váltak az emberek, és számukra az volt a fontos, hogy akkor most ezt, azt, amazit így meg lehet szerezni.

Maga Ferenczy László, aki a csendőrség összekötő tisztje volt az Eichmann-kommandóban, az egyik jelentésében leírja, hogy Auschwitzba viszik a zsidókat. Vagy említhetnénk az 1944. június 21-i minisztertanácsi ülést, ahol egyértelműen elhangzik, mi történik a deportált zsidókkal: hogy megsemmisítik őket. Sztójaynak az a reakciója erre, hogy humánusabban deportáljunk, ne 70–80 embert, hanem csak 50-et rakjunk egy vagonba.

Olyan, vidéki közigazgatási dokumentumokkal találkozunk, hogy amikor elkezdődik a deportálás Franciaországból, Hollandiából és így tovább, akkor diplomáciai iratok érkeznek a helyi közigazgatáshoz is, sürgős, azonnal

intézendő ügyek, hogy hazahozzák a már évek óta kint élő magyarországi zsidókat, ha igazolni tudják, hogy valóban magyar illetőségűek. Ez egyébként Sztójay Dömén keresztül intéződik, illetve az illetékes külügyminiszteri követéseken keresztül. Ezekben az iratokban egyértelműen ott van, hogy azért kell hazamenteni ezeket az embereket, mert deportálni akarják őket. Nagy, piros betűkkel: sürgős, azonnal.

**Ungváry Krisztián:** Szerintem félrevezető, hogy azt mondod, a *numerus clausus* az első antiszemita törvény Európában. Egyrészt a középkorban is volt egy csomó, másrészt Romániában például csak 1918-ban egyenjogúsították egyáltalán a zsidóságot – a békeszerződés feltétele volt. A kijelentésedből arra következtethet a hallgató, mintha Magyarországon valami egészen egyedi és specifikus dolog történt volna. Holott a *numerus clausus* kapcsán el kell mondani, hogy ugyan Lengyelországban nem volt törvény, de a gyakorlatban ugyanazt elérték. Nem az történik, hogy Magyarországon kitalálják az antiszemitizmust, ami kitör és mindent elönt, míg másutt nem ez van, hanem az történik, hogy Magyarországon törvényt hoznak arról, amit másutt – akár ugyanilyen drasztikusan – nem közjogi eszközökkel oldanak meg. A *numerus clausus* egyébként 1928 után eltörlik, és ez Bethlen István érdeme.

**Szakály Sándor:** A mentalitásproblémához szeretnék egy példát mondani. Esztergál János neve az 1930-as évek Magyarországon közismert volt, a városi köztisztviselők, polgármesterek elé őt, aki Pécs polgármestere volt, példaként állították. Szociális szakember, előadó volt a pécsi önkormányzatban, később polgármester. Két, 1944. tavaszi, kora nyári rendeletét szeretném idézni, ami a felelősségnek is kétfajta szintjét mutatja be. Az egyik rendelet a gettóba zárt zsidókkal kapcsolatban jelenik meg, illetve annak az előkészítéseként. Úgy rendelkezik, hogy a zsidóknak, akik, ugye, keresztény lakásokba költöznek, ki kell fizetniük a keresztény házak kertjében lévő vetemények vetőmagjának az árát, és ki kell fizetniük a várható termést is.

A másik rendeletével a *Dunántúl* című helyi napilapban el is dicsekszik. Frappáns ötletéről van szó. Az egy helyre költöztetett zsidók javait a város elkozza és leltározza, ezt a köztisztviselők hajtják végre. Az ötlet arról szól, hogy a kibombázott családokat azzal fogják megsegíteni Pécssett, hogy túlélőcsomagokat hoznak létre edényekből, ágyneműkből és ruházatból, ezeket a keresztény családok kiigényelhetik, ha bombatámadás éri a lakásukat. Egy szociális szakember rendeletéről van szó.

**Jakab György:** Úgy érzem, hogy bizonyos mércék és miértek nem kerülnek szóba. A történészek elmondják a maguk újabb és újabb kutatásait, történeteit, és azt várják a tanároktól, hogy az életmódtörténettől a mentalitástörténeten át mindez beépüljön a tananyagba. Mi ezzel szemben állandóan arról beszélünk, hogy a csökkenő óraszámra egyre kevesebb dolog fér bele és hogy lassan csak

végeredményeket van időnk tanítani. Azt gondolom, hogy tényleg megváltozott az a helyzet, ami a 19. században akadémiai tudománnyá tette a történelmet, amely általános műveltségről szólt, és egyre nagyobb tényanyag belenyomását igényli az oktatásba. Tanárként úgy gondolom, hogy valami egész más funkciónk van. Hogyan lehetne erről tényleges párbeszédet folytatni?

Lőrinc Lacival szemben én azt gondolom, hogy a pedagógia rengeteg szempontból a személyességről, az identitásról szól, tehát igenis arról, hogy itt veszítettünk, ott meg győztünk, holott nyilván senki sem volt ott közülünk. Arról lenne jó beszélni, milyen a jövőképünk. Kik élünk mi itt együtt? Mik azok az elvi keretek, melyek között például a második világháború a mi számunkra valamit jelent? A demokráciadeficitjeinket hogyan kezeljük? Van egy szinte törzsi identitás, amibe tulajdonképpen behelyeződik a történelemtanár, miközben próbál egyre pozitivistább módon kívül maradni az egészen. Mindenki elmondja a maga szakmai ügyeit vagy azt, hogy ő mennyi mindent megcsinál. Azokkal a morális kérdésekkel kellene foglalkozni, hogy miért is tanítunk történelmet azon kívül, hogy mindenki a maga helyén el tudja mondani a tényeket. De mintha ezekről itt, hangsúlyozottan céhes logikával nem beszélnének.

**Károlyi Attila:** Én úgy gondolom, hogy arányaiban nagyon sok időt száunk egyetemes történetre és keveset a magyarrá. Tényekről beszélek, terjedelmekről. A tankönyvíróktól szerintem az lenne jó, hogyha a 20. század kapcsán nemzettankönyvet írnának. Tehát az egész nemzetnek szóljon, aki el akarja olvasni vagy aki ebből akar tanulni.

Nagyon jó vágott anyagaink vannak, például hanganyagok, vágott filmrészletek, tévéhíradós részletek vagy akár a haditudósítások részletei. Én azt gondolom, hogy a gyerek számára a háború és a körülmények akkor igazán megérthetők, ha hadiképekként, életképekként elemezhetővé tudjuk őket tenni. Ehhez nagyon kellene a mostani technikai eszközöknek megfelelő források, és úgy gondolom, a színes tankönyveknek így kell elkészülniük, ezekkel a háttérapparátusokkal.

**N. Kósa Judit:** A Klauzál téren lakom, ez autentikus helyszín. Szoktam gondolkozni azon, hogy abban a lakásban, ahol esténként nyugovóra térek, hányan szoktak volt lefeküdni 1944/45 telén. Azon a környéken minden megvan, a házak őrzik a történelmet, és ráadásul az emberek is őrzik. Soha nem találok még azon a környéken olyan iskoláscsoporttal, amelyik körbejárta volna a gettó falát. A szomszédomat, aki a gettóban élt, rajtam kívül még soha, senki nem kérdezte meg, hogy is volt az. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy olyan történelmi pillanatot élünk, amikor még utoljára el lehet kapni a képeken, a szövegeken, a történelmi leírásokon és a tankönyveken kívül azt a valóságot is, ami még itt van velünk. Minden diáknak, akinek szerencséje van, él a nagyapja, nagyanyja, aki még beszélt a saját szülőjével.

Alighanem részévé kéne tenni a tények megismerésének azt, hogy a család mit őriz, a szomszéd mit őriz, a házban mi van, és akkor talán picit közelebb jutnánk ahhoz is, hogy ne a téveszmékkel és ne az internetről lehalászott, ferdtített tényekkel kelljen a pedagógusnak küzdenie, amikor az igazsághoz akar közelebb vinni.

**Bihari Péter:** Tankönyvet a nemzetnek. Ebben egyrészt benne van nyilván valamiféle őszinte szembenézés vagy annak az igénye. Másrészt azért volt már, hogy azon gondolkodtam, milyen jó lenne úgy írni, hogy tényleg beleférjenek azok, akikre büszkéek lehetnénk, és ezek lehetőleg különböző helyekről legyenek, hogy mindenki büszke lehessen valamire.

Nekünk közelíteni is kell, meg távolítani is. Múltkor azon panaszkodtam, hogy Trianont Mohácshoz kellene közelíteni, nehogy ma ez élő probléma legyen, amivel nekünk politikailag foglalkozni kell. Tessék eltávolítani! Másrészt viszont éljük bele magunkat annak a néinek a helyzetébe, aki ott rekedt a háttár másik oldalán, és onnan kezdve egy teljesen új helyzetbe került. Hogyan lehet ezt a két szempontot a történelemtanításban normálisan összehozni, hogy egyrészt távolítsuk, másrészt közelítsük az eseményeket?

**Peragovics Ferenc:** Hát miért nem teszitek bele a tankönyvbe Aport? (*Közbeszólások: benne van.*) Vagy ott van az erdélyi püspök, Márton Áron. Ő az egyetlen, aki nem a cselekedeteiért kapta a Világ Igaza kitüntetését, hanem azért, amit a szószékről mondott. Kiváló katolikus példák vannak. Vagy az úgynevezett történelmi egyházak tagjai.

**Repárszky Ildikó:** Amit Lőrinc Laci mondott: a **vesztettünk meg nyertünk**, meg a **történelmünket** tanítjuk kérdése. Én azt gondolom, ez egyszerűen megkerülhetetlen. Lehet, hogy ha leállítom a gyereket, mert a mohácsi csatát nem **mi** veszítettük el, akkor igazam van, de ezzel egyszerűen muszáj valamit kezdeni. Eszembe jut egy történet, amit a gyerekeknek is el szoktam mondani, mert azt hiszem, elég tanulságos. Voltunk kint, Izraelben, a Jad Vasem Intézetben, holokauszt-továbbképzésen, és számomra nagyon megdöbbentő élmény volt, amikor megszólaltattak túlélőket, és a túlélők nekünk, a magyar tanárcoport tagjainak mesélték el, hogy mi történt. Én ott ültem, akkor voltam huszonvalahány éves, és az egyik túlélő az mondta nekem szemtől szembe, hogy én erről tehetek. Hogy én, egy magyar tanár most, ezerkilencszázakárhányban tehetek arról, hogy ővele mi történt. Ezzel nekem szembesülnöm kellett, és ezt az élményt próbálom a gyerekekbe vagy az egész oktatási folyamatba is belevinni, hogy igenis ezt nem lehet megkerülni. Lehet, hogy én áldozatként vagyok ebben benne, lehet, hogy elkövetőként vagy közömbösként, de benne vagyok.

A másik kérdés a forrásközpontú történelemtanítás és a történelmi viták kamatoztatása a tankönyvírásban és a tanításban. Tényleg skizofrén helyzet. Tudjam az összes történelmi koncepciót, forrást, a legújabb kutatásokat vagy

azokat a nem legújabbakat, amiről tudnom kéne mint tanár és tankönyvszerző, miközben azzal szembesülök, hogy a gyerek a legegyszerűbb szöveget sem tudja elolvasni. És azt gondolom, hogy például a második világháború kapcsán nem lehet képeskönyvet tanítani. Akik ismernek engem, tudják, hogy a kép és a történelemtanítás a szívügyem. De ennek ellenére azt gondolom, hogy nem lehet képeskönyvből tanítani, második világháborút különösen nem lehet a források, értelmző szövegek nélkül – ezeket nem lehet megkerülni.

**Kopcsik István:** Újra kéne gondolni, hogy tényleg akarunk-e nemzettörténelmet, akarunk-e egy az Európai Unióhoz csatlakozott országnak identitás-tudatot adni, és ebből mi következik: mi kell, milyen értelmezés, hogyan kell azt fölépíteni?

**Lőrinc László:** Nagyon nehéz arról dönteni, hogy jogos elvárás-e az például, hogy mi adjunk identitástudatot a társadalomnak, hogy boldog legyen és örüljön a múltjának meg önmagának. Ha ez a feladatunk, akkor óhatatlanul elkezdünk szelektálni – és ezt veszélyesnek vagy problémának tartom. Igaz ugyan, hogy a kalandozó magyarok borzasztó barátságtalan társaság volt, és a **kalandozás** egy picit eufemisztikus kifejezés, de hát nem tenne jót, ha ezt mondanánk. Mondjuk azt, hogy kalandoztak és édes jópofán elidőgáltak a kolostorokban. Ez olyanfajta szelekciót indít el, ami pont nem a szembenézéshez vezet.

Én a bűnnel és a dicsőséggel való személyes azonosulást egyaránt veszélyesnek tartom. Ha az én bűnöm, hogy elhajtottak embereket, vagy ha az én bűnöm, hogy nem mertek szembeszállni, ez olyanfajta büntudatot sulykol, amivel nem lehet szembenézni. Erre automatikusan az a válasz, hogy jó, akkor hozom az árpádsávos zászlót, és most már ne sulykoljanak belém semmit. Ez a büntudat része. De a dicsőség része is veszélyes. Ha azt hiszem, hogy attól leszek büszke ember, hogy szép a múltam, akkor az áll elő, ami ma Magyarországon van, hogy a nemzettudat 80%-a a múlt. Szerintem ez nagyon veszélyes, rossz hagyomány, de régi hagyomány, valószínűleg nem magyar, hanem kelet-közép-európai, hogy a nemzettudatnak túl nagy része a múlt, a múltnak túl nagy része a múlt politikája, és a múlt politikájának túl nagy része a harcok.

**Károlyi Attila:** Egy kicsit 19. századi kövületnek tekintem magam, aki megmaradt Kölcsey *Parainesis*-ének álláspontján, hogy elsősorban egy közösségnek beszélünk, közösségnek tanítunk. Nyilvánvalóan a történelemtanár a saját közösségének tanít, de akkor nekünk közösséget kell teremteni ezzel a múlttal. Én megerősíteném, hogy nagyon nagy súlya van, hogy a helytörténetből mit tudunk beemelni. Utaltak itt mindenfajta püspökökre. Hamvas Endre csanádi püspök 1944. június 25-én, a vasárnapi misében elítélte a deportálást. Nem olvasom fel, mert hosszú szöveg, csak utalok rá. Én vidéki gimnáziumban tanítok, és különösen fontos, hogy az ottani diákoknak tudjak helytörténeti anyagot vinni erről a korszakról, élővé tudjam tenni nekik a dolgokat, ame-



lyekhez ők esetleg családi hagyományokkal is kötődnek. Azt gondolom, hogy a helytörténetnek óriási a jelentősége.

Szerintem nem biztos, hogy Auschwitzot kell tanítani, inkább azt, hogy egy helyi gettó hogyan épült föl, hogyan működött. Szerintem ez nagyon közelivé teszi a problémát, és nincs elhelyezve valahová a világ végére, Auschwitzba, amivel nem tudnak mit kezdeni. Ott voltunk az osztályommal, megnéztük a tábort. A gyerekek számára az egész nagyon távoli és elképzelhetetlen volt, és megrökönyödtek attól, amit láttak.

Voltunk Voronyezsben. Ott nekem külön élmény volt, hogy az ottani küldöttséggel megkoszorúzhattam nemcsak a saját szovjet hősi emlékművet, hanem a magyar második világháborús emlékművet is. És érdekes módon ők elsírták magukat, és utána rábeszéltek, hogy menjek ki Voronyezsbe hazafias nevelésre tanítani őket. Helytörténetről, környékről beszéltem nekik, arról, hogy a történelem egyáltalán hogyan, mint épül föl.

Azt gondolom, ez a **hazafias nevelés** kifejezés nagyon félelmetes számunkra, történelemtanárok számára; csináljuk, de félünk is tőle. Ezért nagyon fontos, hogy kell egy koncepció – mondjuk, arról, mit kezdünk ezzel a 21. századi nemzetünkkel. Mikor fölvettem, hogy még nem ért véget a második világháború, mert nem temettük el a katonákat, arra is gondoltam, hogy azért nagyon nehéz ilyen kérdésekről beszélni, mert még egy halom érzelmi tartalom és emberi kötődés itt van közöttünk, nemcsak az ismeretek.

Pihurik Judit említette, hogy a nemzetiségi arányokat is figyeljük meg. Lélektanilag is nagyon fontos, hogy ebben az időszakban a nemzetiségi arányok nagyon erős motívumok, de az is tény, hogy nálunk, a Délvidéken a harmincvalahány százalékos magyarsággal mi vagyunk a legnépesebb környéken levő nemzetiség. Többen vagyunk, mint a szerbek, hogyha külön vesszük tőlük a horvátokat; a Ferenc-csatornáig 90%-ban mi vagyunk. Magyarok magyarokkal vagyunk határosak. Azt gondolom, ezeket a kérdéseket is nyilvánvalóbbá kell tenni ahhoz, hogy a második világháború érthető legyen.

Hogyha megnézzük, hogy a két világháború közötti Közép-Európában mennyi nemzetiség volt, akkor megdöbbenünk, hogy egy töredékére esik vissza a második világháború után a térség nemzetiségeinek aránya.

**Pihurik Judit:** Hogy a Délvidéken a 18. század elején 98%-ban délszlávok éltek, tény, mert azokat telepítették be a törökök. Arra a területre a 19. század második felében kezdődött meg a német, magyar, székely, szlovák lakosság betelepülése, és változtak meg a nemzetiségi arányok. Beszélhetünk erről, mert erről is kell beszélni természetesen, de kész politikai helyzetben a múlttól beszélünk, és az ahhoz való viszony az, ami igazából problematikus.

Azt mondom, azonosuljunk csak a dicsőséggel. Melengesse a gyerek szívét, hogy Botond beverte Bizánc kapuját vagy a hős magyar katonák hogyan

harcoltak. Kellenek ezek természetesen (irodalomból, történelemből, filmből, mindenből), csak, újra mondom, hamis képzeteket és aránytalanságokat ne képviseljünk. Még az is lehet, hogy tényleg érdemes lenne – ez is örök vita – a történelemtanításban megváltoztatni az arányokat a magyar és egyetemes történet között. A 19. század második felétől dúl ez a vita, és az egyik fél nemzetietlen történelemtanításnak kiáltja ki azt, ahol az egyetemes van túlsúlyban, a másik meg azt mondja, hogy elveszítjük az arányainkat, és a helyünket sem tudjuk behatárolni akkor, ha nem tanítjuk meg, mindez milyen közegben és hogyan történt.

**Baracs Nóra:** Mióta először értesültem arról, hogy elkészült egy francia–német közös tanterv és tananyag, azóta van egy álmom: a második világháborúról azt mondom egy szerbnek, mit műveltetek ti '45-ben, és akkor azt feleli, hogy elnézést; ha azt mondja nekem, hogy Újvidék, akkor azt mondom, hogy elnézést. Elmegyek Izraelbe, és ha azt mondják, hogy pfuj, magyar vagyok, mondhatom azt, hogy elnézést, de ha magyar zsidóként mennék oda, akkor is pfuj vagyok, mert nem lázadtam fel, mint Varsóban. És amikor már mindenki mindenkitől elnézést kért a másiktól, akkor talán kézen fognánk egymást, és lenne egy közös európai történelmünk, amiben valahogy megbékélünk és együtt haladunk.

**Bolla Ildikó:** Bizonyos fajta kultusza alakult ki a Harmadik Birodalomnak és minden, hozzákapcsolódó dolognak: videojátékok, számítógépes játékok, relikviák, SS-egyenruha stb. Nagyon gyakran kérdeztem meg a tanítványaimtól: mégis mit vársz, amikor te a Harmadik Birodalom oldalán harcolsz egy ilyen videojátékban? Mi a végcél? Tudod-e, hogy mi volt a vége ennek a játszmának a valóságban? Ide kéne eljutni, hogy a fejekben legyen már tisztába téve, hogy is van ennek a történetnek vége.

**Hosszú Gyula** (moderátor): A szakmában, a színvonalas szakmai megszólalásokban egymást kiegészítő vélemények vannak. Eltérő álláspontok, másfajta dokumentumértelmezések, de nagyon sok találkozás.

A tanításban ennél sokkal rosszabbul állunk. Mélyen egyetérttek azzal, amit Jakab György mondott, hogy egy beszélgetéssorozat jöjjön létre. Nincs ez még kitalálva, de szükség van rá – azt hiszem, ebben nincsen közöttünk vita, nincsen bennünk kétség efelől.

Amit Károlyi Attila mondott, magam is nagyon fontosnak tartanám: színvonalas internetes anyagokra volna szükség, hogy a gyerekek olyan anyagokat tudjunk adni, amivel akár önállóan tud lépegetni, kutatgatni, összerakni történeteket, helyi történeteket is.

N. Kósa Judit a helytörténetről teljesen szívemből szólt, mert valóban azt, hogy elkapjuk a valóságot, az utolsó pillanatot – a két háború közötti történeletről van szó –, magam is nagyon fontosnak tartom.